

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОШТОВОГО І ПОШТОВО- ТЕЛЕГРАФНОГО ЗВ'ЯЗКУ

У статті аналізуються методологічні засади дослідження діяльності поштового і поштово-телеграфного зв'язку на території півдня України в останній чверті XVIII – на початку XX ст. Розглядаються основні наукові підходи, принципи та методи дослідження.

Ключові слова: пошта, телеграф, методологія, підхід, принцип, метод.

В статье анализируются методологические основы исследования деятельности почтовой и почтово-телеграфной связи на территории юга Украины в последней четверти XVIII – начале XX вв. Рассматриваются основные научные подходы, принципы и методы исследования.

Ключевые слова: почта, телеграф, методология, подход, принцип, метод.

In the article methodological bases of research of activity of postal and post-telegraph connection on the territory of south of Ukraine in the last fourth of XVIII – beginning of XX century are analysed. Basic scientific approaches, principles and research methods, are examined.

Key words: mail, telegraph, methodology, approach, principle, method.

Одним із найбільш корисних винаходів сучасного світу є пошта, послуги якої надаються на всій земній кулі. Вона виступає одним із найкращих показників торгово-промислової діяльності і культурного рівня будь-якої держави. Історія пошти засвідчує, що виникла вона за вимогами не економічного, а державного характеру, оскільки без зв'язку не може бути здійснено управління державою, військовими силами і транспортом. Однак діяльність пошти не обмежується галуззю економічних та культурних відносин, більш важливим є її соціальне значення, призначене слугувати завданням родинного, громадського і державного життя.

В останній чверті XVIII – на початку XX ст. в Російській імперії були закладені основи традиційного поштового зв'язку, який існує і в наш час. На сучасному етапі пошта є важливою і складною структурою, яка пройшла значний шлях становлення і будівництва.

Актуальність питання полягає в тому, що еволюція вітчизняної пошти безпосередньо пов'язана з розвитком історичних подій в Україні. Кожний з періодів її становлення та діяльності відрізняються між собою, так само, як різними шляхами поштова справа розвивалася всередині самої України.

Вибір для дослідження історичного досвіду становлення та розвитку поштового та поштово-телеграфного зв'язку на півдні України

зумовлений соціально-економічним і стратегічним становищем регіону як великого індустріального центру, який у кінці XVIII – на початку XX ст. вийшов на одне з перших місць за своїм значенням у Російській імперії. Це значною мірою і визначило основні тенденції та особливості організації тут поштової служби протягом зазначеного часу.

У процесі дослідження проблеми авторка намагалася показати розвиток поштового і поштово-телеграфного зв'язку не ізольовано, а в контексті економічного, соціально-політичного і культурного розвитку півдня України в історії Російської імперії.

Для визначення мети дослідження авторка керувалася загальновідомими імперативами: об'єктивність, точність, істинність висновків, що значною мірою залежить від обраної й використаної теорії пізнання.

Оскільки тема дослідження має ознаки комплексного та міждисциплінарного викладу проблеми, тобто знаходиться на стику таких дисциплін, як історія України, історія економіки, галузева та регіональна економіка, регіонознавство, соціологія, то її концептуальні засади базуються на принципах історизму, системності, об'єктивності, структурності та детермінізму.

Методологія та проблеми, що з нею пов'язані, є найскладнішими питаннями у сучасних суспільних науках. Уміння застосовувати різні методи та їх

комбінації при проведенні наукового дослідження, постановка проблеми й вибір відповідних підходів, складають методологію наукового дослідження* [1].

Підхід визначає основний шлях рішення поставленого досліджуваного завдання [2]. Сучасне науково-теоретичне мислення прагне проникнути у сутність явищ і процесів, що вивчаються. Це можливо за умови цілісного підходу до об'єкта вивчення, розгляду його у виникненні та розвитку, тобто застосування історичного підходу до його вивчення.

Перш ніж вивчати сучасний стан, необхідно вивчити генезис та розвиток певної сфери практичної діяльності. У цьому зв'язку особливого значення набувають вивчення історичного досвіду, аналіз та оцінювання історичних подій, фактів, попередніх теорій у контексті їх виникнення, становлення та розвитку. Отже, вважаємо, що історичний підхід дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток поштового і поштово-телеграфного зв'язку на півдні України у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей.

Упродовж ХХ ст. історична наука поповнилася комплексом принципових методологічних надбань, без урахування яких неможливе об'єктивне наукове дослідження проблем вітчизняної історії. Останнім часом все більшого застосування в історичній науці набуває цивілізаційний підхід, який зорієнтований на сприйняття історичного поступу як багатомірною поліцентричного процесу в рамках єдиної людської цивілізації, враховує широке коло чинників, які впливають на світовий історичний поступ, спростовує існування «розвитку людства» у розумінні просування від простого до вищого, складного. Цивілізаційний підхід направлений на дослідження суспільства у всій багатогранності проявів його життя та існування. Вважаємо, що у наш час можна говорити про цивілізаційну своєрідність регіонів, зокрема – Півдня України.

Методологічною основою роботи стали також комплексний та інтегральний (системний) підходи до дослідження розвитку поштового і телеграфного зв'язку на півдні України. Зазначені підходи передбачають синтез загальнонаукового та спеціалізованого вивчення проблеми за допомогою між- і внутрішньодисциплінарних досліджень. Комплексний та системний підходи вимагають вивчення проблеми на різних рівнях.

* Методологія (від грец. «method» – шлях і «logos» – слово, вчення) – це сукупність способів і прийомів організації та здійснення теоретичної і практичної діяльності, які мають системний характер. Вона являє собою вчення про структуру, форми організації, принципи, методи та способи наукової діяльності [Див. : Рубльов В. И. Основы научных исследований : [учеб. пособие] / В. И. Рубльов, Т. В. Судаков, Е. В. Саклакова. – Ставрополь : Изд-во СевКав. ГТУ, 2004. – 200 с.; Белый И. В. Основы научных исследований и технического творчества / И. В. Белый, К. П. Власов, В. Б. Клепиков. – Х. : Выща шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1989. – 200 с.].

На першому рівні відбувається вивчення загальної державної політики уряду Російської імперії щодо розвитку поштової і телеграфної галузі та простежується її вплив на соціально-економічний розвиток суспільства; на другому – конкретизується еволюція поштової справи на прикладі південного регіону України, завдяки чому виявляються певні регіональні особливості, робляться узагальнення і пояснюються їх взаємообумовленості в функціональній цілісності системи.

Методологічною основою дослідження є фундаментальні принципи наукового дослідження – історизм і об'єктивність^{1**} [3]. Принцип історизму передбачає розгляд історичних фактів у конкретному історичному середовищі, в динаміці їх розвитку, реалізацію прагнень дослідника через усвідомлення сутності періоду, що вивчається, показ процесів подій з погляду сучасників, а також їх оцінку з точки зору законів і традицій того часу. Принцип об'єктивності вимагає розглядати історичні явища і події у всій їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням усієї сукупності позитивних і негативних сторін їх змісту, без кон'юнктурних перекинь та «виправлень» колишніх подій для доказу власних суб'єктивних наукових позицій.

Історизм є важливим для належної орієнтації в широкомасштабних явищах, він допомагає переконатися, наскільки обрані методи є доцільними і необхідними для наукової розробки певної проблематики. Щодо досліджуваної теми, принцип історизму дозволяє проаналізувати конкретно-історичні обставини, під впливом яких формувалася політика державної влади Російської імперії в останній чверті ХVІІІ – на початку ХХ ст. стосовно розвитку поштового зв'язку як в державі, так і в південному регіоні України.

Об'єктивність означає неупередженість, незалежність суджень від світоглядних та суспільно-політичних орієнтацій дослідника. При цьому він не повинен бути нейтральним і має право на обґрунтування своєї позиції. Принцип об'єктивності вимагає виявлення факторів та умов, що визначали політику уряду Російської імперії в Україні, зокрема у поштової і телеграфній справі. У нашому випадку реалізація цього принципу здійснювалася шляхом вивчення різноманітних за методами та формами відображення дійсності використаних джерел. Завдяки цьому, певні аналітичні висновки та узагальнення підкріплюються об'єктивними даними на прикладі південного регіону України.

На принципах історизму та об'єктивності ґрунтуються принципи системності та комплексності. Їх поєднання зумовлено необхідністю, з одного

** Принципи – це загальні положення та правила, яких необхідно дотримуватись при дослідженні явищ та подій відповідного історичного процесу [Див. : Лудченко А. А. Основы научных исследований : [учеб. пособие] / А. А. Лудченко, Я. А. Лудченко, Т. А. Примак; под ред. А. А. Лудченко. – К. : Т-во Знання, КОО, 2000. – 144 с.].

боку, детального та поглибленого, тобто диференційованого, вивчення окремих явищ, процесів, з іншого – їх узагальненого та цілісного висвітлення. Авторка прагнула до дотримання комплексного підходу у вивченні історичних явищ, до різнобічного відображення процесів розвитку поштового і поштово-телеграфного зв'язку на півдні України в останній чверті XVIII – на початку XX ст.

У роботі застосований також принцип всебічності, орієнтований на виявлення внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків об'єкту дослідження. Крім того, принципи всебічного і об'єктивного пізнання знайшли своє відображення у комплексному аналізі усіх аспектів поштової і телеграфної галузі України цього періоду. Сукупне вивчення об'єктивних та суб'єктивних факторів історичного розвитку дає можливість авторці утвердити принцип багатofакторності як важливої складової теоретико-методологічної бази дослідження. Критичний аналіз джерел та історіографії не можливий без урахування принципу суб'єктивності.

Важливе значення має діалектичний принцип, який передбачає розгляд різноманітних явищ у взаємозв'язку, саморозвитку і взаємообумовленості, тобто розуміння історії як процесу, еволюційного розвитку з його взаємозв'язками та взаємовпливами між різноманітними подіями у різних часових проміжках, що може надати окремому явищу суттєво іншого змісту, ніж його вивчення в ізоляції. Тому, у дослідженні механізм організації і розвитку поштового і телеграфного зв'язку на півдні України вивчається в контексті загальнодержавної політики уряду Російської імперії як безперервний процес.

Всебічне вивчення розвитку поштового зв'язку на території півдня України в загальноімперській період, висвітлення діяльності установ поштового і поштово-телеграфного відомств стали можливими завдяки використанню загальнонаукових, спеціально-історичних, математичних і джерелознавчих методів дослідження.

Серед загальнонаукових методів були виділені історичний і логічний, структурно-системний і стадіально-регіональний. До спеціально-історичних методів були віднесені проблемно-хронологічний, синхроністичний, порівняльно-історичний, історико-генетичний та історико-типологічний. Комплексне застосування цих методів дало можливість вирішити низку важливих історичних проблем, що були поставлені в даному дослідженні.

Поетапно простежити взаємозалежність історичних реалій і конкретних результатів функціонування поштової галузі на півдні України допомогли загальнонаукові історичний і логічний методи.

Розглянути діяльність поштових і поштово-телеграфних установ на півдні України як єдине цілісне системне утворення дозволив структурно-системний метод, який дає можливість розглядати об'єкт із усіма його основними рисами як єдине ціле. Системний аналіз передбачає дослідження

всього комплексу процесів, які відбувалися у поштової галузі Російської імперії в останній чверті XVIII – на початку XX ст. як цілісного процесу.

Стадіально-регіональний метод дав змогу розкрити функціонування системи поштового зв'язку у певному часі фрагментарно, обмежуючись конкретним південним регіоном України, а саме Таврійською, Херсонською, Катеринославською та Бессарабською губерніями, що дозволило глибше і з різних сторін розкрити поставлену проблему.

При розгляді діяльності поштових і поштово-телеграфних установ має значення проблемно-хронологічний метод, який зумовлює структурну побудову дослідження. Його використання дозволило виокремити та логічно й історично реконструювати процеси у діяльності поштового зв'язку в країні, виявивши їх еволюцію та закономірність функціонування загальноімперської системи. Проблемно-хронологічний метод передбачає розділення широких тем на ряд вузких, кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності. При використанні даного методу дослідження здійснюється за періодами і епохами, а в їх межах – по проблемам. Це дає можливість з належною повнотою показати основні аспекти взаємовідносин уряду Російської імперії і поштової галузі та зробити аналіз кожної проблеми у її часовій послідовності і динаміці.

Завдяки проблемно-хронологічному методу вдалося розподілити матеріал, який досліджується, на окремі аспекти, що визначені в розділах і підрозділах. Історичні події розглядаються за певними проблемами, враховуючи територіальний та хронологічний фактори. Стосовно теми дослідження вивчаються питання становлення та розвитку поштових та поштово-телеграфних установ на півдні України у хронологічних рамках останньої чверті XVIII – початку XX ст.

Проблемно-хронологічний метод у поєднанні з аналітично-логічним дозволив викласти фактичний матеріал у чіткій послідовності та логічній завершеності, простежити еволюцію розвитку поштової справи на прикладі півдня України.

Синхроністичний метод передбачає вивчення різних подій і явищ, що відбуваються в різних місцях одночасно. Застосування цього методу дає можливість виділити як загальне, так і відмінне, особливо у подіях, які відбуваються одночасно, але у різних місцевостях. Синхроністичний метод дав змогу проаналізувати процес розвитку поштового та поштово-телеграфного зв'язку південноукраїнських губерній та всієї країни синхронно, виділити спільне і відмінне і зробити відповідні висновки.

Однак застосування лише синхроністичного методу веде до розгляду явищ у взаємозв'язку та статично. Тому, щоб відобразити явище у розвитку, необхідно застосовувати ще й хронологічний метод, який дає можливість розглядати явища і події в часовій послідовності, і відповідно в русі та зміні. Тому розвиток поштового зв'язку ми розглядаємо не лише у встановлених дослідженням

хронологічних рамках останньої чверті XVIII – початку XX ст., а для показу змін подаємо матеріал за другу половину XVII – першу половину XVIII ст.

У межах історичного підходу активно застосовується порівняльно-історичний метод – сукупність пізнавальних засобів, процедур, які дозволяють виявити схожість і відмінність між явищами, що вивчаються, визначити їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням), загальне й специфічне в їхньому розвитку [4]. Порівняльно-історичний метод використовується для виявлення шляхом порівняння спільних та відмінних рис у розвитку предмета дослідження.

В нашому дослідженні історико-порівняльний метод застосовується і при зіставленні історичних об'єктів з метою виявлення загальних рис та особливостей функціонування поштової та поштово-телеграфної галузі в країні. Він дає можливість з'ясувати суть політики уряду Російської імперії у царині розвитку поштової галузі, визначаючи її закономірність та особливості в різні роки.

Порівняльно-історичний метод допомагає послідовно розкрити причини, наслідки й закономірності історичного розвитку, дозволяє виявити тенденції змін у поштової галузі Російської імперії. Завдяки даному методу в дослідженні було порівняно розвиток поштової і поштово-телеграфної зв'язку окремо взятих губерній південної України із загальноімперськими процесами і частково функціонування Поштового і Телеграфного департаментів та Головного управління пошт і телеграфів (далі – ГУПіТ) з відповідними службами інших країн світу. Це дало можливість визначити місце південноукраїнських губерній у поштової справі Російської імперії.

За допомогою порівняльно-історичного методу було проаналізовано нормативно-правову базу розвитку поштової галузі у загальноімперській період, виявлено особливості надання поштових послуг на півдні України, проаналізовано їх економічну ефективність.

Історико-генетичний метод дозволяє подати точну (наскільки можливо, виходячи з наявних джерел) історію явища, що вивчається. Його сутність полягає в послідовному розкритті властивостей, функцій і змін досліджуваної реальності в процесі її історичного руху, що дає можливість максимально наблизитися до реальної історії об'єкта [5]. Застосування даного методу дало можливість охарактеризувати еволюцію поштової зв'язку на півдні України, дозволило з'ясувати фактори, що вплинули на активний розвиток поштової і поштово-телеграфної справи у зазначеному регіоні.

В історико-типологічному методі особливо виразно відбивається специфіка конкретно-історичного дослідження. Цей метод своєю метою ставить упорядкування об'єктів у певні типи на підставі властивих їм істотних ознак, дає змогу визначити критерії типологізації, пов'язані з головною темою праці [6]. За допомогою історико-

типологічного методу в дослідженні були виділені основні аспекти фінансової політики царського уряду стосовно засобів комунікації в Російській імперії. Зазначений метод дозволив згрупувати пріоритетні напрямки діяльності земств стосовно організації власної поштової служби. Застосування історико-типологічного методу збільшило правильність висновків й узагальнень.

Висвітлення історії становлення і розвитку поштових і поштово-телеграфних установ неможливе без врахування статистичних матеріалів. У роботі з великим масивом джерел, зокрема з архівами та пресою, було застосовано математично-статистичний метод, як найбільш доцільний і економічний для групування цифрового матеріалу.

Вивчення різнопланової документації Міністерства внутрішніх справ, Поштового і Телеграфного департаментів, ГУПіТ, Одеського і Кишинівського поштово-телеграфних округів, адміністрації губерній, органів місцевого самоврядування тощо, дозволило розкрити кількісні показники контор і відділень поштово-телеграфного відомства, з'ясувати рівень їхньої відповідності запитам населення. На основі аналізу статистичних даних кількісні відомості в дослідженні представлені у вигляді таблиць, що дозволило суттєво доповнити фактографічний матеріал об'єктивними даними статистики.

Метод зіставлення, на основі залучених архівних матеріалів, статистичних і документальних видань, дає можливість перевірити достовірність фактичного матеріалу, його типовість, узагальнити висновки, які містяться у вивчених і проаналізованих історичних працях з даної проблеми.

Застосування джерелознавчих методів дослідження, таких як методи пошуку, критично-об'єктивного аналізу та синтезу різнопланових джерел і літератури сприяє відтворенню реальних фактів досліджуваного періоду, що дозволяє врахувати й оптимально використати науковий доробок дореволюційних, радянських і вітчизняних істориків, політичних та державних діячів, фахівців поштової галузі з питань розвитку зв'язку на території півдня України в досліджуваній період та достатньо повно і глибоко опрацювати архівні матеріали.

Отже, зазначені підходи, принципи та методи наукового пізнання сукупно дозволяють опанувати наявну літературу з проблеми, вивчити джерела, систематизувати й узагальнити отриману інформацію, найбільш адекватно відобразити процеси історичної сутності, що дає можливість уникнути при дослідженні суб'єктивних оцінок, залишитися на об'єктивно-науковій точці зору та забезпечує наукову достовірність результатів дослідження.

Для сучасної української науки названі принципи і методи є актуальними. Завдання полягає у тому, щоб загальнолюдські цінності та здобутки перенести на національний ґрунт, а національні досягнення і традиції нерозривно пов'язати з поступовими течіями загальнолюдського життя.

Використання сукупності загальнонаукових, спеціально-історичних і міждисциплінарних методів пізнання створює належні умови для досягнення поставленої мети. Застосовані теоретико-методологічні принципи та використані методи дали змогу провести дослідження неупереджено, системно і комплексно, висвітлити визначені аспекти проблеми у взаємозв'язку з процесами та подіями, що відбувалися в Україні у

досліджуваний період, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку історії, економіки та політики всього українського суспільства.

Комплексне застосування вказаних методів наукового дослідження дало можливість розкрити основні етапи, тенденції, значення розвитку поштового і поштово-телеграфного зв'язку на півдні України в останній чверті XVIII – на початку XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рубльов В. И. Основы научных исследований : [учеб. пособие] / В. И. Рубльов, Т. В. Судаков, Е. В. Саклакова. – Ставрополь : Изд-во СевКав. ГТУ, 2004. – 200 с.; Белый И. В. Основы научных исследований и технического творчества / И. В. Белый, К. П. Власов, В. Б. Клепиков. – Х. : Выща шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1989. – 200 с.
2. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко; Отделение историко-филологических наук. 2-е изд., доп. – М. : Наука, 2003. – С. 42.
3. Лудченко А. А. Основы научных исследований : [учеб. пособие] / А. А. Лудченко, Я. А. Лудченко, Т. А. Примак ; под ред. А. А. Лудченко. – К. : Т-во Знання, КОО, 2000. – 144 с.
4. Ковальченко И. Д. Вказ. праця. – С. 173.
5. Там само. – С. 170.
6. Там само. – С. 176.

Рецензенти: д.і.н., проф. Ю. В. Котляр;
д.і.н., проф. О. П. Тригуб.

© Міронова І. С., 2012

Дата надходження статті до редколегії 07.11.2011 р.

МІРОНОВА Ірина Сергіївна (1976 р. н.). У 1998 р. закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Чорноморського державного університету ім. Петра Могили.

Коло наукових інтересів: історія поштових і поштово-телеграфних установ на півдні України (остання чверть XVIII – початок XX століття).